

УДК 347(477)

Лобач О. М.

КРЕДИТОРИ БАНКУ У ВІДНОСИНАХ НЕСПРОМОЖНОСТІ

У статті аналізується категорія «кредитор банку» у відносинах неспроможності.

Комерційний банк, як і будь-який суб'єкт підприємницької діяльності, підпадає під дію ринкових законів, наражається на ринкові ризики, атому може бути суб'єктом банкрутства. Водночас наслідки банкрутства банку вважаються значно важчими для суспільства: банкрутство банку може викликати хвилю банкрутств інших суб'єктів господарювання, що в науці отримало назву принципу «доміно» або «ланцюгової реакції». Від банкрутства банку потерпають кредитори - вкладники, клієнти, держава, а також акціонери та учасники банку. У цьому контексті неабиякого значення набуває правове регулювання банкрутства комерційного банку, засади якого в Україні визначено Законом України «Про

банки і банківську діяльність» (далі Закон про банки).

Дослідженням інституту банкрутства в Україні присвячено праці Б. М. Полякова, В. В. Джуня, О. М. Бірюкова та ін., проте банкрутство банків є темою майже не розробленою. На її актуальність вказує кількість банків - 100, вилучених із Державного реєстру банків у 1992-2007 рр.¹

У системі актів законодавства України, що регулюють відносини неспроможності, Закон про банки є спеціальним актом. Це впливає із його положення про те, що законодавство України про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом у ході розгляду

¹ Вісник Національного банку України. - 2008. - № 2. - С. 55-56.

судом справи про визнання банку неплатоспроможним застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону про банки. При цьому слід вказати, що запропонований цим Законом механізм правового регулювання банкрутства банку містить багато недоліків. Так, використовуючи термін «банкрут/банкрутство» (ст. ст. 91, 96), Закон про банки не визначає цього поняття, а оперує терміном «неплатоспроможність банку», в той час як неплатоспроможність не можна ототожнювати з банкрутством; визначаючи категорію «кредитори банку» через застосування категорії «майнові зобов'язання», Закон виходить із широкого розуміння кредитора наукою цивільного права і не задовольняє потреб інституту банкрутства, який має об'єктом грошові вимоги кредиторів; Закон не містить класифікації кредиторів, хоча потреба у цьому є, тощо.

Будь-які суспільні відносини, врегульовані нормами права, складаються з елементів: суб'єкт, об'єкт, зміст. У цій статті ставиться за мету окреслити суб'єктний склад відносин неспроможності, у яких боржником виступає комерційний банк, та визначити поняття «кредитор банку», яке б відповідало природі цих правових відносин.

Системний аналіз положень Закону про банки показує, що суб'єктами відносин неспроможності банку є банк-боржник, його кредитори, ліквідатор, Національний банк України, який ініціює та під наглядом якого відбувається процедура ліквідації банку, акціонери (учасники) банку.

Кредитором банку Закон визначає юридичну або фізичну особу, яка має документально підтверджені вимоги до боржника щодо його майнових зобов'язань. З точки зору загальної характеристики сторін у зобов'язанні це визначення цілком відповідає зобов'язальному праву. Для відносин неспроможності воно, на наш погляд, є дуже широким і таким, що не дозволяє класифікувати кредиторів за видами зобов'язань банку-боржника, але практикою доведено, що класифікація кредиторів за певними критеріями є необхідною, що і покажемо далі.

У визначенні «кредитор банку» привертає увагу об'єкт правовідносин - майнові зобов'язання банку. Поняття «майнові зобов'язання» є ширшим за поняття «грошові зобов'язання». У наукових колах визнано, що відносини неспроможності у своїй основі мають такий об'єкт, як грошове зобов'язання [1, 11; 2, 80]. Саме такий підхід використано законодавцем у Законі про банкрутство (ст. 1), у Господарському кодексі України (ст. 210), де йдеться про грошові зобов'язання боржника (грошові вимоги кредиторів).

Такого підходу науковці дотримуються і щодо банків, наприклад, І. В. Безклуба та І. А. Безклубий, коментуючи норму п. 1 ч. 1 ст. 88 Закону про банки, вказують, що до категорії кредиторів банку належать юридичні або фізичні особи, які мають документально підтверджені вимоги до банку щодо його грошових зобов'язань [3, 439].

Не всі особи, які вступили у цивільно-правові відносини з банком, є його кредиторами, у тому числі і в розумінні відносин банкрутства. Так, цінності клієнтів, які користуються послугами банку з відповідального їх зберігання у депозитарію банку, за будь-яких обставин не включаються до ліквідаційної маси, підлягають поверненню їх власникам. Не включаються до ліквідаційної маси банку-банкрута іпотечні активи, що перебувають в управлінні банку, кошти на рахунку фонду фінансування будівництва, майно фонду операцій з нерухомістю, включаючи кошти на рахунку, розпорядження якими відбувається за їх цільовим призначенням у порядку, встановленому законами, що визначають їх правовий статус.

Відповідно до Закону про банкрутство кредитором вважаються працівники боржника (вимоги по заробітній платі), органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів). Закон про банки, визначаючи поняття «кредитор банку», таких установлень не містить. При цьому із його ст. 96 випливає, що працівники, грошові вимоги яких по заробітній платі до банку виникли до порушення процедури ліквідації банку, є кредиторами банку. Бюджет держави, вказує В. В. Джунь, є одним із багатьох кредиторів, що можуть задовольняти свої вимоги з використанням інструментарію інституту неспроможності. Держава як кредитор є специфічним суб'єктом права, але цей суб'єкт теж підпорядковується засадам конституційного порядку, і захист його фіскальних інтересів за допомогою цього інструментарію є адекватним цим засадам [2, 83-84]. Оскільки банк є платником податків та зборів (обов'язкових платежів), то останнє стосується його повною мірою як щодо податків, так і щодо внесків до державних цільових фондів, інших обов'язкових платежів. Крім того, внаслідок положень Законів України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» банк є зобов'язаною особою за прийняті ним до

виконання платежів його клієнтів - платників податків, зборів (обов'язкових платежів) на користь бюджету та державних цільових фондів, і якщо ці платежі не виконані з вини банку (у тому числі на підставі його неплатоспроможності), то його клієнт - платник податків, зборів (обов'язкових платежів) звільняється від відповідальності за несвоєчасне або неповне зарахування таких платежів до бюджетів та державних цільових фондів, включаючи нараховану пеню або штрафні санкції, а відповідальною особою за ці платежі стає комерційний банк. Отже, зазначені державні органи управління є кредиторами банку і за цими платежами.

Специфічним кредитором, характерним тільки для відносин неспроможності, де боржником виступає банк, є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб за тими вимогами, що виникли у випадках, визначених Законом України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Фонд є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Залучення вкладів є одним із трьох видів діяльності, що вирізняють категорію «банківська діяльність», яка здійснюється виключно такими суб'єктами господарювання, як банки, за умови отримання ними ліцензії Національного банку України на здійснення банківської діяльності. Оскільки вищевказаним Законом встановлено, що участь у Фонді для ліцензованих банків є обов'язковою, то зрозуміло, що Фонд має визначатися кредитором у відносинах неспроможності банку так само обов'язково, як такими визначені органи державної податкової служби, органи державного соціального страхування у Законі про банкрутство.

Важливим показником, який характеризує фінансову стійкість банку, є банківський капітал [4, 3]. У перекладі з латини термін «капітал» означає «головний». Сутність капіталу проявляється в його численних визначеннях: капітал - це економічна категорія, яка виражає суспільно-виробничі відносини; - це вартість, яка внаслідок експлуатації найманої робочої сили приносить додаткову вартість; - це сума грошей, коштів; - це сукупність ресурсів, які використовуються у підприємстві; - це початкова сума коштів для підприємницької діяльності тощо [5, 275]. Різновидом капіталу є банківський капітал, під яким розуміють: - капітал-вартість, який вкладається в банківське підприємство і у процесі функціонування, через торгово-промисловий капітал, приносить його власникам (банкам, акціонерам, вкладникам) прибуток; -

сукупність різних видів грошових капіталів, коштів, які використовує банк у вигляді банківських ресурсів для забезпечення своєї діяльності, здійснення різноманітних банківських операцій та одержання прибутку [5, 65]. У Законі про банки поняття «капітал банку» визначено як залишкову вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань, наведено різновиди капіталу - підписний, статутний, регулятивний - та розкрито їх зміст. Банківський капітал являє собою складну структуру [4, 49]. За критерієм «джерело утворення» у словниках банківський капітал визначається як такий, що складається з власного капіталу та залучених коштів [5, 65; 6, 229], у науковій літературі розрізняють власний, залучений та позичений банківський капітал [4, 36]. Власний капітал, що включає статутний, резервний капітал та нерозподілений прибуток, належить засновникам, учасникам та акціонерам банку; залучений - це грошові кошти юридичних і фізичних осіб, залучених банками на вклади (депозити); недепозитні залучення у вигляді запозичень коштів на міжбанківському ринку, у центральному банку або шляхом продажу власних боргових зобов'язань отримали назву банківського капіталу позиченого, або позичкового [4, 35-36]. Основний та додатковий капітал, зважений на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України (далі НБУ), становлять регулятивний капітал (власні кошти), основні складові якого встановлено у Законі про банки. Головним призначенням регулятивного капіталу є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, що приймають на себе банки у процесі своєї діяльності, та забезпечення фінансової стійкості і стабільності діяльності банків. За своєю природою основний капітал вважається більш незмінним, він не підлягає передаванню, перерозподілу і повинен повністю покривати поточні збитки та активи, зважені на ризик встановленої величини. Додатковий капітал має менш постійний характер, його розмір підлягає коригуванню, що обумовлено перемінністю його елементів, якими є: резерви під стандартну заборгованість інших банків; резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків; результат переоцінки (дооцінки) основних засобів; прибуток поточного року, зменшений на суму неотриманих доходів; нерозподілений прибуток минулих років; прибуток звітного року, що очікує затвердження; субординований борг, що враховується до капіталу у разі отримання дозволу НБУ [3, 160, 162]. Субординований борг для банківської системи України є досить

новим поняттям. Інша його назва - «субординований капітал», який із позицій фінансового обліку є зобов'язаннями банку, проте, вважає М. Д. Алексеєнко, йому притаманні окремі ознаки власного капіталу: виплата процентів інвесторам може призупинятись у разі погіршення фінансового стану банку-боржника; за ліквідації банку власники субординованого капіталу отримують свої кошти аж після погашення претензій вкладників і кредиторів, але перед розрахунками з акціонерами [4, 60]. Отже, інвестор субординованого капіталу також є кредитором банку, особливий статус якого обумовлено капітальним характером його інвестиції та обмеженнями щодо її погашення, встановленими Законом про банки.

Тож, бачимо, поняття «кредитори», що міститься у цивільному законодавстві, у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» регулювання відносин неспроможності банку належною мірою не задовольняє, а визначення цього поняття у Законі про банки з метою використання у відносинах неспроможності є дуже узагальненим, як з точки зору об'єкта відносин, так і щодо суб'єктного складу.

Підсумовуючи зазначене, поняття «кредитор банку» у відносинах неспроможності у Законі України «Про банки і банківську діяльність» можна сформулювати таким чином: «Кредитор банку - юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтвержені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, щодо виплати заборгованості із заробітної плати працівникам боржника, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за працездатністю та своєчасністю справляння страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інші види загальнообов'язкового державного соціального страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів), у тому числі за платежами клієнтів, не виконаних комерційним банком у разі його неплатоспроможності, а також Фонд гарантування вкладів фізичних осіб».

Проте таке визначення також не можна вважати повним з огляду на те, що воно стосується й характеризує лише тих кредиторів, вимоги яких виникли до моменту відкликання Національним банком України банківської ліцензії у неплатоспроможного банку, та не враховує того, що у процедурі ліквідації, яка ініціюється одночасно з відкликанням ліцензії, обов'язково виникають вимоги, пов'язані зі здійсненням цієї

процедури. Вимоги такого характеру у Законі про банкрутство класифіковані як поточні, а кредиторів дослідники назвали кредиторами поточної заборгованості [1, 155]. У Законі про банки наведено перелік витрат, пов'язаних зі здійсненням ліквідаційної процедури. Це зокрема: оплата державного мита; витрати на опублікування оголошення про ліквідацію банку; витрати на публікацію інформації про порядок продажу майна банку; витрати ліквідатора, пов'язані з утриманням і збереженням активів банку; витрати на оцінку та продаж майна; витрати на проведення аудиту; витрати на оплату роботи ліквідатора, включаючи залучених ним осіб для виконання функцій ліквідатора; витрати на виплату вихідної допомоги звільненим працівникам банку; оплата кредиту, отриманого для виплати вихідної допомоги. Цей перелік не є вичерпним, критерієм віднесення інших витрат до витрат цієї категорії є їх пов'язаність зі здійсненням процедури ліквідації [3, 476].

Отже, за часом виникнення вимоги кредиторів банку поділяються на ті, що виникли до моменту визнання банку неплатоспроможним та у процедурі ліквідації. Пред'явлення перших обмежено Законом про банки у часі - протягом місяця з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури. Якщо цього не зроблено, такі вимоги ліквідатором не розглядаються і вважаються погашеними. Для порівняння зазначимо, у модельному законі «Про банкрутство банків», розробленому Міжпарламентською Асамблеєю Співдружності Незалежних Держав, учасницею якої є й Україна з 1999 р., національним законодавствам пропонується встановлювати строк для заявлення кредиторських вимог не менш ніж 60 днів з моменту оголошення банку банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, а в Російській Федерації згідно з чинним законодавством про банкрутство існує можливість погашення вимог, що не були заявлені кредитором вчасно для включення до реєстру вимог кредиторів, за рахунок майна, що залишилося після завершення розрахунків з кредиторами (конкурсними та поточними) у ході конкурсного провадження. Таким чином, у Законі про банки категорія «кредитори» має містити також і класифікацію кредиторів відповідно до часу виникнення у них вимог до банку - це реєстрові кредитори (їх вимоги у разі визнання ліквідатором включаються до реєстру вимог кредиторів) та поточні кредитори (їх вимоги виникають у зв'язку зі здійсненням процедури ліквідації банку).

Зазначеним проблеми визначення та класифікації кредиторів у відносинах неспроможності

банку не вичерпуються, проте навіть на підставі цього короткого дослідження доходимо висновку про необхідність удосконалення правового

регулювання інституту «кредитори банку» у відносинах неспроможності.

1. Поляков Б. М. Совершенствование правового регулирования отношений несостоятельности (банкротства) в Украине. - Донецк: Донбасс, 2001. - С. 11.
2. Джузь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні: Монографія. - К.: Інститут технологій бізнесу і права, 2000. - С. 80-81.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність»: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. С. Стельмаха. - К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. - 520 с.
4. Алексеенко М. Д. Капітал банку: питання теорії і практики: Монографія. - К: КНЕУ, 2002. - 276 с.
5. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін. - К.: «Молодь»; Видавничий дім «Ін Юре», 2001. - 680 с.
6. Загородній А., Сліпушко О., Вознюк Г., Смовженко Т. Банківська справа: термінологічний словник. - К.: Аконтіт, 2000. - 608 с.

O. Lobach

BANK'S CREDITORS IN RELATIONS OF INSOLVENCY

The article provides with the analyses of «bank's creditor» in relations of insolvency.